

הגברת המלומדת ובעלה הבלתי מלומד

"לרומאן הריאליסטי, המיוסד על עליה כרונולוגית בעלת היגיון סיבתי, אין עוד מה לחדש ואין עוד מה לגלות. זוהי 'ספרות לעניים'. כל המנסה היום לחזור אל נוסח פלובר או טולסטוי – מתוך בורות, תמימות, או אזלת יד – הופך את כתיבתו מ'חיקוי של המציאות' לחיקוי של הספרות".

השורות המצוטטות בזה מופיעות כמוטו בראש הספר החדש של אהרון מגד, "החיים הקצרים". השימוש בציטטה זו הוא טריק כפול ומכופל. הציטטה המחופשת למימרת חכמה מהימנה ומקובלת וידועה בציבור, אינה אלא ציטטה מפי אחת הדמויות הראשיות שבספר, הד"ר אלישבע טל-בלומפלד; כלומר, ציטטה פיקטיבית מפי דמות פיקטיבית. שנית, מקובל הוא שסופר מביא מוטו מסויים בראש ספרו, משום שנראה לו כי מוטו זה מיטיב להביע את הרעיון היסודי שבספר, או זהה עם הלך הרוח השורר ביצירה. אלא שכאן המוטו מופיע בצורה אירונית; כל כוונתו של הסופר לסתור את המוטו שהוא עצמו שם בראשו של הרומאן. כלומר, כבר עם קריאת המוטו אנו נכנסים לפני ולפנים הפרובלמטיקה המיוחדת של "החיים הקצרים"¹, ואנו תופשים שכל הנאמר כאילו בתום לב אינו אלא פתיון סרק שנועד להוליך שולל את הקורא התמים. יש כאן כמה רמות, כמה מיבנים. על פני השטח זהו סיפור בנאלי, כביכול, על זוג ישראלי עם בגידותיו הקטנות והגדולות, עם בת מבוגרת העומדת על סף השירות הצבאי, עם היכוכים שבין האשה לחתנתה, עם בעיות מקצוע ופרנסה, עם מכונית שזוכה לטיפול יתר ועם דירה בבית דירות משותף ישראלי. סיפור הזורם לו בשטף באפיקו, נקרא בקלות ובמהירות ואפילו מותח (אוי לאותה בושח). עם זאת, הרי כל הסיפור כולו הוא בבחינת ניסיון ספרותי הבא לסתור את עתה של אלישבע טל-בלומפלד ושל חוקרי הספרות האקדמאיים שמן האוניברסיטה – הדעה שהרומאן בצורתו המסורתית אין לו עוד זכות קיום; ובמידה שהוא מעז להתקיים, למרות הנחיותיהם של חוקרי הספרות, הרי אינו אלא בבחינת חיקוי מסכן, יצירה מסוג ג', אנאכרוניזם עלוב. מן הנאמר כאן כבר מסתבר גם עניין אחר – והוא, שהד"ר אלישבע טל-בלומפלד אינה עומדת במקום שהסופר עומד, ושהיא עלולה להפסיד

במערכה, אם העניינים יתגלגלו לפני רצונו של זה האחרון; במילים אחרות, יש מן הסאתירה בתיאורה של אלישבע טל-בלומפלד.

אין זה הכל; העלילה הפשטנית (שעוד נחזור אליה) מלווה בחיקויים ספרותיים, שלעיתים הם פארודיות ולעיתים הם רציניים, ובעיבודים של נושאים ספרותיים ידועים. כך, למשל, הפארודיה המוצלחת בעקבות "החוטם" לגוגול. במקום החוטם נעלם אבר גוף אחר, שחסרונו מבחינת הפונקציונאליות אולי גרוע עוד יותר מהיעדר חוטם – הלוא הוא אבר המין. המדובר הוא באבר המין של יהושע טל, סוכן ביטוח, הקרוי שוקה בפי ידידיו ובני משפחתו. יהושע טל הוא בעלה של הד"ר אלישבע טל-בלומפלד; סוכן הביטוח הוא בעלה של מרצה במחלקה לספרות של אוניברסיטת תל-אביב. שוקה המסכך מוצא את עצמו בבוקר ללא "ציץ גברותו, אותו כלי חמדה". מעשה ביש זה קורה לו דווקא לאחר שהוא מתעורר בבוקר במיטת אהובתו אנבל זהובת השערות, אשר בחברתה בלילה לא היה חסר כלל את האבר הנזכר. שלא כמו החוטם המתגלגל לדמות פקיד גבוה, ומטייל לו ב"נייבסקי פרוספקט", בסיפורו של גוגול, – הרי אבר המין החסר מתגלגל לדמות שרץ מבחיל --- וכאן נקטע הסיפור.

שהרי אין זה מאורע ממאורעותיו של הספר, אלא שעשוע ספרותי של אלישבע, שהיא דנה אותו לאחר קריאה חוזרת לקריעה ולזריקה לסל הניירות. השאלה היא, כיצד הגיעה אלישבע טל-בלומפלד ליחיתבת קטע זה? והרי ההתפתחות ברורה: היא עוסקת בניתוח סיפורו של גוגול בהרצאתה בפני תלמידים. תוך כדי כך מטרידה אותה המחשבה על בגידתו הבלתי צפויה כל כך של שוקה. יהושע טל החליט במפתיע להתוודות בפני אשתו. בעצם התוודות זו היא אחד מסימני תהליך ההתפוררות הנפשית שלו. אמנם יש דחפים חיצוניים – הוא חושש שאהובתו תגלה לאשתו את כל הפרשה; הוא מחפש נואשות איזושהי דרך לתקן את חיי נישואיו, למצוא שוב מסילות ללב אשתו. אך בסך הכל זהו מעשה שלא היה עולה בדעתו לעשותו בימים כתיקונם. אלישבע אהבת לדבר על "אירוניה בתוך אירוניה". גם בווידויו של שוקה יש אירוניה בתוך אירוניה, אלא שאלישבע אינה יודעת זאת. באמצע הווידוי עוזב אותו האומץ; הוא אינו מסוגל להודות בסיפור אהבה עם ז'נט לוי השחומה, בעלת הקיוסק; ובודה לו מין אהובה יחסנית יותר, ספק אמיתית ספק דמיונית. ובכך, כל העיניינים שמענה אלישבע עצמה בשם אנבל הם מיותרים בהחלט. אירוניה נוספת: אחר הווידוי שוקה מתחרט קשות; הוא בטוח שהרס את היחסים בינו לבין אלישבע ללא תקנה; ואילו למען האמת, מגיבה אלישבע המשכילה, אשר תוארה

ועמדתה האקדמאית תמיד מביכים את בעלה, סוכן הביטוח, בדיוק כמו כל אשה טיפוסית; מאחורי מסכה של רוגז, אדישות וקרירות, היא מגלה עניין חדש בשוקה ומתייסרת בשל בגידתו; העובדה שלה עצמה היתה פרשת אהבים עם הסופר והעורך הספרותי אמנון ברוש, פרשה שהיא אינה כלל מעלה בדעתה לספרה לבעלה, אינה משנה כלל את רגשותיה השגרתיים כל כך. ואילו שוקה אינו מבחין בכל זאת. פרי אותה התייסרות של אלישבע הוא הניסיון הספרותי שסיפרנו עליו בקצרה; באותו סיפור שאלישבע חורצת את דינו לסל הניירות יש עוד שורה מובלעת המאירה שלא במתכוון את יחסה של המרצה באוניברסיטה למקצוע בעלה; אסון כזה ירד עליו, "ואפילו ללא ביטוח".

הניסיון הספרותי בעקבות גוגול אינו היחיד מסוגו בספר. אלישבע עוסקת הרבה בספרו של ג'ויס "יוליסס" והרומן "החיים הקצרים" מסתיים במונולוג של אלישבע, המצפה לבעלה שוקה שאינו עתיד עוד לשוב לביתו. המונולוג הפנימי של אלישבע הוא חיקוי למונולוג הפנימי המפורסם של מולי בלוס, שבו מסתיים "יוליסס". האם משום שאלישבע מלומדת כל כך עד שגם בשעת התרגשות כנה ללא ספק היא מוכרחה להזרים את מחשבותיה בתלם ספרותי קבוע מראש?

פרשה אחרת היא סופו המסתורי של שוקה, הנשאר מעורפל במתכוון. סוף מסתורי זה אף הוא לקוח מדוגמה ספרותית, אולם הפעם הדוגמה היא פיקטיבית ולא מפורסמת: אמנון ברוש, אחד מן הדמויות שבספר, פירסם סיפור; הסיפור מוזכר על ידי כמה מן הדמויות, שומעים משהו על תוכנו, אך לא בפירוט יתר; והנה שוקה מדגיש שהוא צועד בעקבות גיבורו של ברוש בסיפור שכה התרשם מן הקריאה בו.

מלבד אלה מלווה הספר לכל אורכו בניתוחים ספרותיים שונים של הד"ר טל-בלומפלד והמכרים אשר לה, מלל רב שאף כוונתו, כמובן, "אירוניה בתוך אירוניה". יש לו לסופר בליבו על הביקורת הספרותית, וזו האחרונה אינה יוצאת נקיה מלפניו. הנה, למשל, אומרת הד"ר טל-בלומפלד דברי חכמה מפוקפקים על טולסטוי דווקא, על טולסטוי הגדול. היא מצטטת את משפט הפתיחה של אנה קרנינה (היא בדרך כלל אוהבת לצטט יצירות בעל-פה; הדברים שגורים בזכרונה היטב; ברוש מעיר לה פעם בפליאה כי הוא אינו מסוגל לצטט על-פה משפטים שלו עצמו; יש כאן כמובן אימפליקציה, שהיוצר החי אינו כבול לזכרון דברים עקר, ואילו המלומד המתוחכם הוא הנאחז במסכת מילים שלמדה על-פה; אימפליקציה זו היא לאוו דווקא

הוגנת, מאחר והכשרון לזכור דברים על-פה הוא כשרון לעצמו שאינו תלוי כלל בשאר כישוריו וכשרונותיו של האדם) ומעירה "היום שום סופר רציני לא היה מעז לכתוב משפט כזה!" וכאשר שוקה, בהמשכה של אותה שיחה, מגלה עניין ער בספר מסויים ומפגיין מעורבות רגשית, אלישבע מתביישת בו ובתגובתו שהיא כל כך לא בהתאם לכללים המקובלים בחוג שלה. השיחות על הספרות הן רבות. אלישבע מרצה בפני תלמידיה, משוחחת עם חבריה למקצוע באוניברסיטה ומנסה לעשות רושם על אמנון ברוש – ורובן של השיחות הללו הן מלל עקר שהוא עם זאת דומה עד לאי-נוחות לסגנון מקובל למדי. הנה אלישבע נוטלת ללא הכנה וקריאה מוקדמת פתיחה לסיפור ומנסה להוכיח על סמך התיאוריות שלה שהפתיחה רופפת והסיפור חסר ערך – והיא הלוא לא קראה כלל את הסיפור כולו; האם באמת אפשר להרוץ משפט על סמך כמה משפטים, שלמען האמת אין בהם טעם לפגם מיוחד? גם הנטיה של אלישבע להשוות ללא הרף יצירות שונות לגמרי ולמצוא בהן קווים דומים, ולצטט שמות רבים במידת האפשר – היא לאוו דווקא נטיה מבודדת של נפש דמיונית שברא המחבר בהבל פיו.

לזכותו של הסופר יש לומר, כי הוא איננו מפריז כלל וכלל בשבחיו של ברוש על חשבונה של הד"ר טל-בלומפלד. אלישבע מתרשמת מאוד מסיפוריו של ברוש על ירושלים – עד שהיא מגלה למגינת ליבה בשל העדת אגב של חברתה דינה, שזהו הנושא הקבוע עליו מדבר ברוש כשהוא מטייל בשעות הלילה עם אשה נאה; או אז הוא מספר על ילדותו בירושלים, על העיר העתיקה והמקובלים שבה, ועל משפחות מוזרות במאה שערים. תגלית זו שבאה לה בהיסח הדעת כמובן מעכירה את רוחה של אלישבע; אך מלבד זאת היא גם מעמידה את הקורא על פגם יסודי באישיותו של ברוש. הדמות החיובית היחידה מבין כל מושכי העט למיניהם היא דינה לב; יש בה יושר והבנה לזולת. על שירתה אנו לומדים בעקיפין – כפי שלמדנו בעקיפין על סיפורו של ברוש מתוך תגובות הדמויות השונות למקראו. אביגיל, הבת השמיניסית של אלישבע ושוקה, נרעשת עד לדמעות בקראה בשירי דינה לב – ואביגיל דווקא רגישה לצלילים של זיוף והעמדת פנים.

אולם הגיבור המרכזי של הספר הוא ללא ספק יהושע טל. סבלו, לבטיו, זכרונותיו, יחסיו לשאר הדמויות הם עיקר הסיפור. גם זו "אירוניה בתוך אירוניה": שוקה הבלתי מלומד עולה בהבנתו ובעומק רגשותיו על אלישבע המלומדת. ופרשת היחסים שמחוץ לנישואין שהוא נסחף לתוכה בלב ולב,

ושהוא מייסר עצמו בגללה – היא בעצם פחות מלאכותית ומזוייפת מאשר פרשת היחסים בין אלישבע לבין ברוש. יש בו ביהושע טל כמה קווים של הגיבור המגדי המופיע בספרים אחרים של הסופר: הוא הססן ונוטה להתייסרות עצמית, לא נוח לו בתוך עורו שלו, הוא אינו מצליח ליצור קשר של אמת עם הסובבים אותו; התכונות הללו הולכות ומתבלטות ככל שהסיפור מתקדם וככל שיהושע טל הולך ומתקרב לסף בלתי ידוע.

יולי, 1972.

הערות להגברת המלומדת ובעלה הבלתי מלומד

1. החיים הקצרים, רומאן מאת אהרון מגד, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1972